

ÜHEST EESTI KEELE ASTMEVAHELDUSE KÜSIMUSEST

P. ARISTE,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia tegevliige

Läänemere keelte, s. o. eesti keele ning tema lähimate sugulaskeelte ajaloos on veel üsna palju niisuguseid küsimusi, millele pole leitud õiget ja selget vastust. Ehk küll selle keelerühma foneetilist arenemist on uuritud kõige paremini, pole siiski ka üsna mitmetes foneetikaküsimustes tänini ühisele arvamisele jõutud. Üheks põhjuseks on siin see, et allikmaterjal ei ole siiski veel igakülgsest ammendav.

Oigetele tulemustele jõudmist on osalt takistanud ka mitmesugused väärteteooriad keele arenemise kohta, mis eriti soome uurijate juures esile tungivad. Üheks ebaõigeks lähtekohaks keele ajaloo vaatlusel on oletus, nagu oleks läänemere aluskeel olnud õige ühtlane, ilma ilmsete murdevahedeta. Selle väära lähtekoha tõttu püütakse näiteks liivi ja eesti keele sõnad ja vormid tingimata taandada nendele samadele aluskujudele, millest on tekkinud karjala või vepsa keele vastavad sõnad ja vormid, või vastupidi, oletatakse sõnadest ja vormidest, mis liivi ja eesti keele suhtes on õiged, et need olevat täpselt sellistena esinenud ka nois läänemere aluskeele murdeis, millest on tekkinud karjala või vepsa keel. Ei nähta ära seda, kuidas iga keel ja iga murre areneb kõigepealt omaenese seaduste järgi, nõnda et sama keele üsna lähedastes murrakuteski võib olla niisuguseid erijooni, mille algmed ulatuvad kaugesse minevikku, aluskeele ajastuni. Teiseks uurimistegevust häirivaks teguriks on soome teadlastel olnud see ebaõige oletus, nagu seletuksid arvukad erandlikud foneetilised, morfoloogilised või süntaktilised arenemisjuhud õigegi üldiselt mõne sugulaskeele või sugulasmurde mõjuga, kus vastav nähtus on tavaline. Oletatavat mõju arvestades ei käsitleta aga sedagi, millal ja mis teel vastav mõjustus on võinud toimuda. Samad uurijad on läinud liialdusteni ka võõrkeelte mõju võimaluste suhtes. Ilma et toodaks faktilisi tõendeid, katsutakse mõnestki keerukast arenemisjuhust üle saada sel teel, et peetakse seda lihtsalt väljastpoolt tulnud võõra eeskuju koopiaks.

Kuidas hüljatakse keele enese murrakute erinevaid arenemisvõimalusi ja seletatakse kõike, mis on raskemini arusaadav, väljastpoolt tulnud võõra mõjuga, seda võib eriti ilmekalt näha E. A. Tunkelo suuruurimusest vepsa keele ajaloolise foneetika kohta¹. Selles uurimuses (vt. eriti lk. 902 jj.) on lausa kergemeelselt kõneldud karjala, lapi, eesti ja liivi keele mõjust vepsa keelele. Lähtudes sellest tõsiasiast, et vepsa keeles ja liivi või eesti keeles, sageli

¹ E. A. Tunkelo, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki, 1946.

ainult mõnes eesti keele murdes, on täiesti juhuslikult sarnaseid häälikuarenguid, on E. A. Tunkelo püstitanud teooria, nagu oleks kaks viimast keelt omal ajal avaldanud vepsa keelele üsna tugevat mõju. Et anda vepsa ja eesti ning liivi keele kujutletud kokkupuudetele ka ajalootausta, on esitatud mitu kummalist uut teooriat. On nimelt oletatud, et vepslaste ala olevat olnud eestlaste ja liivlaste tagamaa, kust käidud hankimas karusnahku ning kuhu korraldatud rõõvretki. Kauba- ja rõõvretkedel viibinud eestlased ja liivlased olevatki jätnud tugevaid jälgi vepslaste keeletarvitusse. Ei tooda aga ühtegi arheoloogia- ega ajalootõendit selle kohta, et eestlastel ja liivlastel oleks tõepoolest olnud selline vepsa tagamaa. Edasi on oletatud, et kui XIII sajandil saksa rõõvvallutajad tungisid Läänemeremaadele, olevat liivlasi ja eestlasi põgenenud vepslaste juurde. Need põgenikud olevat omaltki poolt mõju avaldanud vepslaste keelele. Ei esitata samuti mingisuguseid ürikulisi andmeid eestlaste ja liivlaste põgenemise kohta. Ei arvestata ka seda, et üksikute siirdlaste või põgenike keele mõju põhilise elanikkonna keelele pole kunagi eriti mõõduandev. Alles siis võivad siirdlased avaldada ilmselt keelelist mõju, kui nad on nõnda arvukad, et mõne aja jooksul nende keel on ulatuslikult tarvitusel kõrvuti vastava piirkonna põlise keelega. Ehk küll alamsaksa ja saksa keelt on eestlaste ja lätlaste territooriumil kõneldud sajandite jooksul, ei ole need keeled ei eesti ega läti keele foneetiliselt ja morfoloogiliselt süsteemi jätnud mingisuguseid märgatavaid jälgi.

E. A. Tunkelo pole muidugi ainus soome uurija, kes opereerib liiga kergekäeliselt igasuguste väljastpoolt tulnud mõjustustega. Seda on teinud mitmed teisedki. Viimastel aastatel on näiteks L. Posti üritanud läänemere keelte foneetiliselt arengut põhjendada germaani ja osalt ka balti keelte mõjuga. L. Posti on esitanud teooria, mille järgi läänemereelaste asumisaladel olevat algselt elanud germaanlased. Sisserännanud soomeugrilased olevat vallutanud selle territooriumi germaani aborigeenidelt, kes olevat muutunud mõneks ajaks kakskeelseks enne seda, kui nad sulasid ühte soomeugrilastega. Germaanlased olevat nimelt oma keelega kõrvuti kõneldud ka vigast soome-ugri keelekuju. Hiljemini saanud soomeugrilastelegi omaseks germaanistunud emakeel. Sel teel, arvab L. Posti, on kujunenud läänemere aluskeele peamine spetsiifika². Oma oletusi esitades ei ole L. Posti mingil määral arvestanud arheoloogia andmeid soomeugrilaste ja germaanlaste vanadest kokkupuudetest. Samuti on ta täielikult hüljanud läänemere aluskeele enese sisemiste arenemisvõimaluste olemasolu. Ta peab germaanipoolseks laenuks isegi kõigis läänemere keeltes esinevat astmevaheldust. L. Posti on üldiselt asunud umbes samadele vaadetele, mida propageeris N. Marr, et uus keelekuju võib tekkida üksnes kahe erisuguse keelekuju ristumisel. Võib küll uskuda, et indo-euroopa keeled, eriti balti aluskeel, on mõnel määral mõjustanud läänemere aluskeele sõnavara ning grammatilist ehitustki, kuid see mõjutus on igal juhul olnud sedavõrd vähene, et ta pole läänemere aluskeelt kuigi suures ulatuses muutnud. Ometi on kokkupuuted baltlastega, s. o. tänapäeva leedulaste ja lätlaste eisiisadega, olnud palju vanemad ja kestvamad kui germaanlastega³.

L. Posti pole laskunud võõra mõju ülehindamisse mitte üksnes läänemere aluskeele suhtes, vaid ta on seda teinud ka näiteks eesti keele ajaloo üksik-küsimuste käsitlemisel. Oma kirjutises eesti keele astmevahelduse mõnin-

² L. Posti, *From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic*. *Finnisch-ugrische Forschungen* XXXI. Helsinki, 1953, lk. 1 jj, eriti lk. 90—91.

³ H. Moora, Pirmatnēja kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, Rīga, 1952, lk. 26. — P. Ariste, Sisekohakäänete kujunemisest läänemere keeltes, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1954, nr. 1, lk. 48. — П. А. Аристе, К вопросу о развитии ливского языка, Труды Института языкознания Академии наук СССР IV, Москва, 1954, lk. 293 jj.

gate küsimuste kohta lähtub ta ekslikust vaatest, nagu oleksid alamsaksa keele foneetilised suhted olnud õige mõõduandvaks teguriks eesti sufiksilise astmevahelduse omapära kujunemisel ⁴.

Allpool võetakse lähemale arvestatavale vaatlusele L. Posti mainitud kirjutise väited ning näidatakse faktilise materjali põhjal, kuidas eesti keele sufiksilise astmevahelduse omapära on arenenud eesti keeles eneses.

Läänemere aluskeeles on olnud käändsõnu tuletav sufiks **ēta*, **-etä*, mis on vana soome-ugri algupära ⁵. See sufiks tuleb tänapäevani kõige ilmekamalt esile vepsa keeles ja karjala keele lüüdi murdes ⁶: vepsa *hobed* 'hõbe', omastav *hobedan* 'hõbeda', osastav *hobedad* 'hõbedat', *rusked* 'punane', *rusktan* 'punase', *rusktad* 'punast'; lüüdi *kibed* 'haige', omastav *kibedan*, *kibedan* 'haige', *kibedäd*, *kibedad* 'haiget', *korged* 'kõrge', mitmuse nimetav *korgedad*, *korktad* 'kõrged'. Esitatud vepsa ja lüüdi sõnad lähtuvad vana-dest läänemere aluskeelevormidest **hopeta*, **rusketa*, **kipetä* (**kipeta*), **korketa*. Hiljemini, kui läänemere aluskeeles olid moodustunud üksteisest ilmsesti erinevad murded, praeguste läänemere keelte eelkäijad, ning oli murdeti arenenud sufiksilinegi astmevaheldus, esinesid ülaltoodud aluskeelevormidega kõrvuti ka vormid **hopeða*, **ruskeða*, **kipeða*, **kipeðä*, **korkeða*, kus teise rõhutu silbi järel oli *t* nõrk vaste *ð*. Nõrgaastmelisest sufiksist **-eða*, **-eðä* on lähtunud näiteks soome keele tänapäevased vasted *hopea* 'hõbe', omastav *hopean*, osastav *hopeaa*, *ruskea* 'pruun, ruske', omastav *ruskean*, osastav *ruskeaa* jne. Nõrgaastmelisest vastest lähtuvad ka vadsa *epea* 'hõbe', omastav *epeä*, isuri *hoþþiä*, karjala *hobie* ja lõunaeesti *heþþe*, *eþþe*, omastav *heþþe*, *eþþe* jne., saartemurrete *evè*, *öbè*, *höbè*, omastav *evè*, *öbè*, *höbè*, osastav *evèð*, *öbèð*, *höbèð* jne. Enamikus põhja-eesti murrakuis ning nende põhjal ka eesti rahvuskeeles on aga mainitust hoopis erinevad sufiksilise astmevahelduse suhted. Esineb nimelt *hõbe*, omastav *hõbeda*, *pime*, om. *pimeda*, kus sõna oblikvakäänetes tuleb esile *d*, mis nominatiivis puudub. Siiski on eesti keeles *kõrge*, omastav *kõrge*, *haige*, om. *haige* jne. ilma *d*-ta kogu paradigma ulatuses. Traditsioonilistes häälikulugudes, kus käsitletakse vastavaid eesti sõnu, on nende lähtekujudeks üldiselt rekonstrueeritud samad sõnad, mida on oletatud teistest lähedatest sugulaskeeltest, nimelt **hopeða*, omastav **hopeðan*, **pimeðä*, om. **pimeðän*, **korkeða*, om. **korkeðan*, **haikeða*, om. **haikeðan*. On küll tõsi, et soome *hopea*, omastav *hopean* ja *korkea*, om. *korkean* lähtuvad algkujudest **hopeða*: **hopeðan*, **korkeða*: **korkeðan*, nagu ka esitatud vadsa, isuri, karjala ja mõnede eesti murrete vasted, kuid eesti rahvuskeeles ja enamikus murretes esinev *hõbe*: *hõbeda* peab lähtuma teistsugustest algsetest suhetest, sest muidu pole dentaalklusiili paradigmaatilise kao ja olemasolu vaheldumine arusaadav.

Missugustel tingimustel dentaalklusiil võib eesti keeles praegu esineda, seda on osalt selgitanud juba L. Kettunen oma uurimuses kodavere murde kohta. Ta on õigesti maininud, et dentaalklusiil on eesti keeles olemas ainult siis, kui sõna esimene silp on lühike (*pimedad*). Kui aga esimene silp on

⁴ L. Posti, Viron dentaalklusiilin astevaihtelusta, „Virittäjä“, 1950, Helsinki, lk. 270—280.

⁵ Vt. muide L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki, 1941, lk. 104 jj. — Л. Хакулинец, Развитие и структура финского языка I, Москва, 1953, lk. 102 jj.

⁶ L. Kettunen, Lõunavepsa häälik-ajalugu I, Tartu, 1922, lk. 62. — E. A. Tunkelo, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki, 1946, lk. 198 jj. — A. Turunen, Lyydiläis-murteiden äännehistoria I, Helsinki, 1946, lk. 123 jj.

pikk, on dentaalklusiil kadunud (*kõrged*) ⁷. Hiljemini on sama uurija samuti õigesti maininud, et algupärase dentaalklusiili säilimine sõnas *pimedad* jne. on eesti keeles ootuspärane. Nimetavas *pime* on Kettunen arvates dentaalklusiil kadunud selle tõttu, et silp, kus ta esines, oli sõna lõpus lahtine ning täiesti ilma kõrvalrõhuta ⁸. L. Kettunen on oma seletustes olnud õigel teel, kuigi ta pole lõplikult lahendanud paradigmaatilist suhet *pime* : *pimeda*. Tema arvates on kõigis läänemere keeltes algsest olnud tugev aste, seega siis **pimetä*, omastav **pimetän*. Muudki eesti dentaalklusiili *d* esinemisjuhud, kus soome või mõne teise läänemere keele vastetes ilmneb kadu, on L. Kettunen arvates algse tugevaastmelise *t* otsesteks jätkajateks ⁹.

L. Posti oletab oma ülalmainitud kirjutises, et algsest on eesti keele kõigis murretes siiski olnud nõrk aste **pimedä* : **pimedän* kogu paradigma ulatuses. Seaduspäraselt on algne *ð* pidanud eesti keeles kõikjalt kaduma, sest esineb ju *jalga* < **jalkada*, *anda* < **antaðak*, *kala* (osastav) < **kalaða* jne. Et eesti rahvuskeeles ning põhja-eesti murrete enamikus on siiski *pimedad* ning *vabadus* (soome *vapaus*), *mägede* (soome *mäkien*), *küsida* (soome *kysyä*), *sidudes* (soome *sitoessa*) jne. dentaalklusiili püsiga, on see L. Posti arvates seletatav alamsaksa keele mõjuga. Oma oletuste tõestamiseks on ta esitanud rea hüpoteese, mida faktiline keele- ega ajalooainestik kuidagi ei toeta. L. Posti on kõigepealt oletanud, et tollal, kui saksa vallutajad tungisid eestlaste maale ning orjastasid eestlased, oli eesti keeles kõikjal *ð* (hääldatud umbes nagu inglise keele heliline *th*) alles olemas, s. o. öeldi **pimedät*, **vapadus*, **kalaða* jne. Tol ajal oli ka alamsaksa keeles samasugune *ð*-häälik tavaline. Seega siis ei olevat alamsaksa keelt kõnelevatel saksa siirdlastel olnud raskusi eesti *ð* õige hääldamise ning kirjas märkimisega. XIII sajandi alguses koostatud Taani Hindamisraamatus (Liber Census Daniae) esinevates kohanimeses *Høppæthæ*, *Hørætha*, *Lakethæ*, *Mahethæ* (praegused *Høbeda*, *Høreda*, *Lagedi*, **Maheda*) olevat *th* just vana-eesti *ð* märgiks. Kui alamsaksa keeles *ð* oli asendunud *d*-ga, polevat saksa mõisnikud, kaupmehed ja käsitöölised enam osanud õigesti hääldada eesti *ð*-d ning tarvitanud vastavalt uutele alamsaksa foneetilistele nõuetele ka eesti keelt kõneldes helilist *d*-d. Eestlased olevat siis sakslaste hääldamist matkides loobunud vanast hääldamistraditsioonist, s. o. *ð*-st ning hakanud ka ise eesti keeles tarvitama teist häälikut, nimelt helitut *d*-d (mille kirjapildiks praeguses eesti õigekirjutuses on *d*), sest heliline *d* olevat eesti keele häälikute süsteemile olnud siiski võõras. ¹⁰ Nõnda olevat eesti keelde sünenud juhud, kus tänapäeval on oodatava kao asemel, mis lähtub *ð*-st, helitu *d*.

Pole võimatu, et Taani Hindamisraamatu ortograafia *th* tähistab *ð*-d, kuigi sama märkimisviisiga on võidud tähistada ka *t*-d. Tollal tarvitati eesti kohanimesid veel üldiselt nimetavas, mitte omastavas, nagu meie päevil. Nimetavaid *Høppæthæ*, *Hørætha* jne. võidi hääldada **hepeða*, **hereða* või **hepeða*, **hereða*, sest praegu vastavad eesti keeles nendele sõnadele *hõbe*, *hõre*. Nüüdsed kohanimesed *Høbeda*, *Høreda* jne. on aga omastavas käändes ega ole seega otseselt võrreldavad 13. sajandi alguse vastetega. Kuigi 13. sajandil võis eesti keeles *ð* olemas olla, pole siiski usutav, et ta oleks kadunud saksa kolonistide mõjul. Oleks alamsaksa keel eesti keelele tõesti ilmset mõju avaldanud, siis tuleks see esile teistegi alamsaksa keelele täiesti

⁷ L. Kettunen, Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferischen dialekt, Helsinki, 1913, lk. 117 jj.

⁸ L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, II trükk, Helsinki, 1929, lk. 81.

⁹ Vt. ka L. Kettunen kirjutisi „Virittäjä”, 1919, lk. 48 ja 1938, lk. 373 ning „Nyelvtudományi Közlemények” 50, Budapest, 1936, lk. 177.

¹⁰ L. Posti, Viron dentaalklusiilin astevaihtelusta, „Virittäjä”, 1950, lk. 276 jj.

võõraste häälikute asendamisenä. Mingis muus suhtes ei näe me eesti keeles hiljemini kõige vähematki alam- ega ülemsaksa hääldamise mõju (välja arvatud muidugi need juhud, kus on olnud tegemist kadaklusega). Saksa anastajate maaletungimisest alates kuni tolle ajani, kus saksa keel kaotas igasuguse positsiooni, on üldrahvalik eesti keel olnud eestlaste aladel ainsaks tõeliseks suhtlemisvahendiks. Kadaklik žargoon on olnud omane üksnes üksikutele vähestele ringidele. Nagu igasugusel muulgi žargoonil, pole ka kadakate žargoonil olnud vähemaidki eeldusi saada rahva üldiseks suhtlemisvahendiks.

Et ainult põhja-eesti murdealal on L. Posti arvates võõral mõjul toimunud δ muutumine d -ks, sellepärast oletab ta edasi, et Lõuna-Eestis polevat alamsaksa keele mõju olnud samavõrd tõhus. Sedagi oletust L. Posti milleragi ei tõenda. Samuti ei selgita ta, miks oletatav alamsaksa keele mõju ei tule esile saartel.

L. Posti mainitud kirjutus on üksnes ilmekaks näiteks selle kohta, kuidas „kultuurtreegerite“ mõju otsitakse kunstlikult sealt, kus seda pole kunagi olnud.

Kuidas on tõeliselt toimunud eesti keele keeruka paradigmaatilise suhte *pime* : *pimeda* arenemine, seda näitab faktiline materjal eesti keelest enesest.

Eesti keele varasemal perioodil, nagu tollal mitmes teiseski läänemere keeles, on olnud niisugused sufiksilise astmevahelduse suhted, et pearõhulise ja kaasarõhulise silbi järel esinesid sufiksids tugeval astmel, rõhutu silbi järel aga nõrgal. Hääldati seega näiteks osastavas käändes **mäta*, **kalaða*, **matalata*, millele tänapäeva eesti keeles vastab *maad*, *kala* ja *madalat*, murdeti *madalad*. Omaaegne δ on eesti keeles kadunud: *selged* < **selkeðät*, *kõrgus* < **korkeðus*, *saage* < **säkaðen*, *vastab* < **vastaðapi*, *jalge* < **jalkaðen*, *surnule* < **surnuðelen*, *jalga* < **jalkaða*, *kala* < **kalaða* jne. Samuti on δ kadunud soome keeles (*selkeät*, *korkuus*, *saakaa*, *vastaa*, *jalkojen* või *jalkain*, *jalkaa*, *kalaa* jne.), vadja keeles (*seltšiäv*, *kerkeuz*, *säkä*, *vassäv*, *jalkoi*, *jalkä*, *kalä* jne.) ning teisteski läänemere keeltes. Mitte kusagil ei näe eesti keeles, et algupärane δ oleks säilinud. Kus tänapäeva eesti keeles esineb d (õigekirjutuses *d*), seal on algselt olnud *t*.

Vana põhja-eesti rahvakeele (või isegi juba hõimukeele?) enamik murrakuid on kõikidest teistest läänemere murretest ja murrakutest lahku läinud selle poolest, et neis on olnud erinevad sufiksilise astmevahelduse suhted. Üldreeglik on neis läänemere murretes, kus sufiksiline astmevaheldus üldse on olemas, et rõhulise silbi järel on sufiks tugeval astmel ja rõhutu silbi järel nõrgal astmel. Seejuures pole olnud oluline, kas sufiks on olnud kinnine või lahtine, s. o. kas sufiksi esimene silp on lõppenud konsonandiga või vokaaliga. *t* ja δ astmevahelduses on aga põhja-eesti murdeis just olnud oluline sufiksi kinnisus ja lahtisus. Kui sõna esimene silp on olnud lühike ja sufiks lahtine, siis on sufiks olnud nõrgal astmel. Kui ta aga on olnud kinnine, siis on ta olnud tugeval astmel. Muudel juhtudel pole mainitud reegel kehtinud. Kui esimene silp on olnud pikk, pole ka põhja-eesti murretes olnud tähtis sufiksi kinnisus ega lahtisus, vaid igal juhul on rõhutu silbi järel olnud nõrgaastmeline sufiks. Seega siis on arusaadav, miks eesti rahvakeeles ja enamikus põhja-eesti murdeis on kord dentaalklusiil kadunud ja kord on ta seal alles, kus teistes läänemere keeltes ja ka eesti keele enese murretes esineb üksnes kadu.

Eesti keele tänapäevased mitmuse omastavad *mägede*, *sigade*, *kalade* jne. ei lähtu seega varasematest kujudest **mäkeðen*, **säkaðen*, või **kalaðen*, vaid *t*-listest *mäketen*, *sikaten*, *kalaten*; *t*-lised lähtekujud on olnud teistelgi

juhtudel, nagu infinitiivides *lugeda* < **luketak* (soome *lukea* < **lukeðak*)
küsida < **küsütäk* (soome *kysyä* < **küsüdäk*), gerundiumides *sidudes*
 < **sitotessa* (soome *sitoessa* < **sitodessa*), *küsid* < **küsütessä* (soome
kysyessä < **küsüdessä*), nimisõnades *pimedus* < **pimetüs* (soome *pimeys*
 < **pimedüs*), *lubadus* < **lupatus* (soome *lupaus* < **lupaðus*), *kogudus*
 (sõna algne tähendus on olnud 'kokkutulek, koosolek') < **kokotus* (soome
kokous 'koosolek' < **kokodus*), *vabadus* < **vapatus* (soome *vapaus* <
 **vapaðus*, vrd. eesti *vaba*, soome *vapaa*, vana kirjakeele *wapadhe*, *vapadat* <
 **vapaða*), *vabadik* < **vapatikko*, *kevad* < **kevätellä* (soome *keväällä* <
 **kevädellä*) jne. On siis täiesti ootuspäraselt põhja-eesti murretes esinenud
 **pimeðä* (> *pime*), aga **pimetän* (> *pimeda*), **pimetässä* (> *pimedas*) jne.

Üldfoneetiliselt on täiesti arusaadav, et põhja-eesti murretes võisid are-
 neda ülalmainitud omapärased *t* : *ð* astmevahelduse suhted. Eesti keelele on
 omane selline dünaamiline rõhk, et algupärane esimene ja kolmas silp on
 olnud rõhutatud. Teine ja neljas silp on aga olnud ilma rõhuta. Peale selle
 on eesti keeles kinnine silp rõhulisem kui lahtine. Et kolmandat kaasrõhulist
 kinnist silpi küllalt intensiivselt esile tuua, on juba selle alguses olevat
 dentaali artikuleeritud tugevamini. On seega *ð* asemel artikuleeritud *t*. Kui
 sõna esimehe silp on olnud pikk, on selle artikuleerimine nõudnud sedavõrd
 rohkem energiat, et kolmas silp on moodustatud temast tunduvalt lõdvemalt
 ja selle tõttu on olnud selle silbi alguses esinenud dentaal nõrgem, nimelt *ð*.

Et lühikese esimese silbi puhul on võinud olla kolmanda silbi alguses
 tugevam dentaal, selleks on omalt poolt kaasa mõjunud veel üks eesti keele
 foneetiline tegur. Eesti keeles on juba vanast ajast võinud teise silbi vokaal
 olla poolpikk, kui esimene silp on olnud lühike¹¹. Kui teises silbis oli pool-
 pikk vokaal (**pimeðä*), oli kaasrõhk kolmandal silbil nõrgem. Kui aga pool-
 pikka vokaali teises silbis ei esinenud, hääldati kolmandat silpi tugevama
 kaasrõhuga (**pimetän*).

Juba L. Kettunen on osutanud, et eesti dentaalklusiili astmevahelduse
 suhetes on oltrasti analoogiamoodustusi¹². Nõnda näiteks pole mitmuse
 omastavas *d* ootuspärane nendel sõnadel, kus esimene silp on pikk: *jalgade*,
härgade. Murdeti aga esinevad ootuspärased *jalge*, *härge*. Omastava lõpp-
-de on neis sõnades kujunenud ootuspäraste *kalade*-tüüpi sõnade eeskujul.
 Analoogilised on ka infinitiivid *hõõruda*, *istuda*, *pühkida*, *kiikuda*, kus peaks
 ootama dentaali kadu. Murdeti ongi see dentaal kadunud ja seega esinevad
hõõru, *istu*, *pühki*. On olemas neidki juhtusid, kus eesti rahvuskeeles ja
 põhja-eesti murretes peaks esinema *d*, kuid siiski ei esine. Nõnda näiteks
 ootaksime kujusid **magadan*, **lisadan* (vrd. vepsa *magadan*, *ližadan*)
 praegu esinevate *magan*, *lisan* asemel, sest seaduspäraselt peaksid need
 verbi olevikuvormid olema lähtunud endistest kujudest **makatan*, **lisätän*.
 Soome *makaan* 'laman' ja *lisään* eeldavad lähtumist endistest **makaðan* ja
 **lisäðän*. Et ka eesti keeles on neis sõnades dentaali kadu üldine, võiks
 arvata, et siingi *magan* ja *lisan* on lähtunud omaaegsetest kujudest
 **makaðan* ja **lisäðän*. Seega nagu poleks neis sõnades kehtinud ülalesita-
 tud reegel *t* esinemisest kinnise kaasrõhulise silbi alguses. Tegelikult on aga
magan, *lisan* ja teised sarnased sõnad analoogiamoodustused, mis on kuju-
 nenud *vastan*, *hüppan*, *kargan* ja teiste selliste pika esimese silbiga sõnade
 eeskujul. Viimastena esitatud sõnad lähtuvad ootuspäraselt endistest vormi-
 dest **vastaðan*, **hüppäðän*, **karkaðan*, kus praegu peab esinema dentaali
 kadu.

¹¹ P. Ariste, Foneetilisid probleeme eesti keele alalt. Eesti NSV Tartu Riikliku
 Ülikooli Toimetised, Filoloogilised Teadused 3, Tartu, 1947, lk. 5 jj.

¹² L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, II trükk, Helsinki, 1929, lk. 81 jj.

Läänemere aluskeelee murrete enamikus pole astmevaheldusele allunud mitte üksnes dentaalklusiil *t*, vaid astmevaheldus on kehtinud ka klusiilide *k* ja *p* kohta. Rõhutu silbi järel on sufiksilises astmevahelduses olnud *k* asemel selle nõrk aste, mida tähistatakse γ -ga, ja *p* asemel samuti selle nõrk aste β . Kui jälgida viimase kahe klusiili nõrga astme esinemist tänapäeva eesti keeles, siis võib nentida, et kinnisest ja lahtisest silbist olenev tugeva ja nõrga astme vaheldus ei tule sufiksites nende puhul esile, vaid et igal juhul esineb ikkagi nõrk aste. On ju sõnad *tulev* < **tuleβa* ja *tulevad* < **tuleβat* mõlemad nõrgal astmel ega esine (nagu kinnise sufiksi tõttu võiks oodata) **tulebad* < **tulepat*. Et *p* ja β (või ka *k* ja γ) astmevaheldus on käinud teist teed kui *t* ja δ oma, see ei tõesta mingil kombel, et ülaltoodud dentaalklusiili astmevahelduse suhted poleks olnud sellised, nagu nad ülalpool on esitatud. Ka artikulatsioonilt lähedaste häälikute arenemisteed ei tarvitse olla sarnased. Nõnda näiteks esineb eesti keele kodavere murdes küll sulghäälikute *k* ja *p* täielik tüveline astmevaheldus nagu teisteski eesti murretes, ent vokaalidevaheline dentaalklusiil ei allu selles murdes siiski astmevaheldusele, vaid alati püsib tugev aste: *pada* : *padan* 'pada : pajas', *jõudma* : *jõodan* 'jõudma : jõuan', *vedess* 'veest', *aid* : *aedad* 'aed : aiad' jne.¹³ L. Posti on ka seda kodavere murde omapärast arengujoont pidanud alamsaksa superstraadiks. Pole siingi nähtud tõsiasi, kuidas üks murre on käinud oma arenemisteed eraldi kõikidest teistest eesti keele murretest.

Üldse on täiesti ekslik L. Posti väide, nagu mõjustaks poliitiliselt ja ühiskondlikult valitsevas seisundis oleva väikese rahvaosa keel rahva enamiku keelt foneetiliselt sedavõrd, et kujuneksid uued hääldamistraditsioonid¹⁴. Keele või murde foneetiline arenemine toimub ikkagi vastava keele enese sisemiste seaduste järgi. Üksnes siis on teise keele foneetiline mõjustamine võimalik, kui ollakse mitmete sugupõlvade jooksul kakskeelsed, ent ka siis mõjustab harilikult rahva enamuse keel vähemuse keelt. Nõnda on näiteks vepsa ja karjala murrete hääldamises ilmselt vene keele hääldamise mõju ja liivi keele hääldamises läti mõju, sest sajandite jooksul on karjalased ning vepselased peale emakeele osanud ka vene keelt ja liivlased läti keelt.

Sufiksiline astmevaheldus pole kõigis neis läänemere keeltes, kus ta esineb, üldse olnud nõnda lihtne ja ühesuunaline, nagu seda harilikult esitatakse tüüphäälikulugudes. Eri keeltes on ta eri aegadel arenenud eri viisil. Omal ajal on soome keeles ning muude läänemere keelte mõnedes murretes kehtinud see tendents, et kinnise sufiksi puhul on dentaalklusiil ikka nõrgenenud. Hiljemini on aga dentaalklusiili nõrk aste käinud eri arenemisteed selle järgi, kas ta on olnud rõhulise või rõhutu silbi järel. Seda näitab ilmselt soome vana kirjakeel, kus rõhulise ja kaasrõhulise silbi järel on δ (kirjapildis *dh*) säilinud, rõhutu järel aga jäljetult kadunud: *maadhen*, *maidhen* 'maade', *Töödhen*, *töidhen* 'tööde', *caritzadhen* 'tallede', *sortaijadhen* 'rõhujate', *Jumalattomidhen* 'uskumatute', kuid *poicain* (< **poikaδen*) 'poegade', *Linduen* (< **lintuδen*), *silmäin* (< **silmäδen*)¹⁵.

Kõikidest teistestki läänemere keeltest võib leida ohtrasti näiteid astmevahelduse erisuguste „hälvete” kohta. Nõnda näiteks ei mõju vadja keeles rõhutu silbi järel olevale sufiksile silbi kinnisus ja lahtisus, vaid alati esineb nõrk aste: *issuzin* 'istusin' ja *issuzivad* 'nemad istusid', *katagaδ* 'kadakad' ja *kataga* 'kadakas'. Kaasrõhulise silbi järel on aga kinnise silbi puhul nõrk ja lahtise silbi puhul tugev aste: *pikkaraizεδ* 'väikesed', kuid *pikkaraisia* 'väikesi' (vadja keeles on tugevas astmes *s* ja nõrgas *z*), *tüttärikorδ*

¹³ L. Kettunen, Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt, Helsinki, 1913, lk. 105 jj.

¹⁴ Viron dentaalklusiilin astevaihtelusta, „Virittäjä”, 1950, lk. 279.

¹⁵ M. Rapola, Suomen kirjakielen historia I, Helsinki, 1933, lk. 157.

'tūdrukud', kuid *tüttärikkoo* 'tūdrukut'. Astmevaheldus niisugusena on kujunenud juba läänemere aluskeeles, kuid hiljemini on ta arenemisteed olnud mitmesugused. Eri keelte keerulised astmevahelduse juhud on aga tänaseni üksikasjalikult uurimata.

Saabus toimetusse
21. IX 1954

ОБ ОДНОМ ВОПРОСЕ ЧЕРЕДОВАНИЯ СТУПЕНЕЙ СОГЛАСНЫХ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

П. А. АРИСТЭ,

действительный член Академии наук Эстонской ССР

Резюме

История фонетического и морфологического развития прибалтийско-финских языков изучена довольно хорошо. Имеется, однако, немало вопросов, которые не разрешены и до настоящего времени. Главной причиной такого пробела в изучении истории прибалтийско-финских языков является тот факт, что почти всеми исследователями совершенно игнорировалась самобытность отдельных диалектов языка-основы, предшественников современных языков. Если в отдельных прибалтийско-финских языках все же встречались фонетические и морфологические особенности, которые не могли восходить к одной общей исходной форме, то их объясняли влиянием со стороны родственных или неродственных языков соседних народов. Так, например, финский финноугровед Э. А. Тункело объясняет самобытные явления в фонетике вепсского языка влиянием карельского, эстонского или же ливского языка, причем он не приводит ни одного фактического доказательства, а оперирует лишь фантастическими предположениями.

Другой финский ученый, Л. Пости, предполагает, что вся специфика фонетики прибалтийско-финских языков образовалась только благодаря сильному воздействию германских языков. Он совершенно не учитывает данных археологии и истории о древних взаимоотношениях между прибалтийскими финнами и германцами. Влиянием немецкого языка Пости объясняет также специфику чередования ступеней согласных в эстонском языке, которое во многом отличается от чередования ступеней согласных в других прибалтийско-финских языках.

В финском языке и в некоторых других близко родственных ему языках слова типа *pimeä*, род. пад. *pimeän* 'темный' восходят к прежним формам **pimedä* и **pimedän*. В литературном эстонском языке и в большинстве североэстонских диалектов слова этого типа имеют в именительном падеже форму *pime*, а в родительном падеже — *pimeda*. В учебниках и исследованиях по исторической фонетике в качестве исходной формы этого эстонского слова приводится также **pimedä* и **pimedän*. Древнее *δ* исчезло в эстонском языке (*kala* 'рыбу' < **kalaδa*, *selged* 'ясные' < *selkedät* и т. д.), но наличие незвонкого *d* (в фонетической транскрипции *p*), вместо первоначального *δ*, до сих пор не получило правдоподобного толкования. Л. Пости объясняет существование *d* влиянием фонетики нижнегерманского языка. Немецкие захватчики якобы не умели произносить древнеэстонское *δ* и, говоря по-эстонски, заменили его звонким *d*. Подражая неправильному произношению немцев, эстонцы в конце концов якобы и сами перешли на такое же неправильное произ-

ношение. Но так как в эстонском языке нет звонкого *d*, то его заменили незвонким *d*. «Теория» Пости более чем фантастична.

На основании существующего материала можно утверждать, что древний североэстонский язык отличался от всех остальных близкородственных языков своеобразием в чередовании ступеней согласных. В суффиксальном чередовании *t : δ* во всех прибалтийско-финских языках, где такое чередование вообще имеется, после неударяемого слога всегда выступала слабая ступень, т. е. *δ*, независимо от того, являлся суффикс закрытым или открытым, например, **mā-ta* 'землю', *matala-ta* 'низкое', а **kala-δa* 'рыбу', *kala + δen* 'рыб' (род. пад. множ. числа). В североэстонском языке в суффиксальном чередовании слабая ступень после неударяемого слога имела в случае открытого суффикса (**pimedā* 'темный', **kalada* 'рыбу'), но при закрытом суффиксе выступала сильная ступень (**pimetān* 'темного', **kalaten* 'рыб').

Можно привести и другие примеры в доказательство того, что суффиксальное чередование ступеней также и в других прибалтийско-финских языках, кроме эстонского, могло иметь свои пути развития и отличаться от общих тенденций большинства древних и современных диалектов и языков.

Поступила в редакцию
21 IX 1954